

УДК 94(477) 355.48/49

ВНЕСОК ЖІНОЦТВА У ВІДБУДОВУ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ДОНБАСУ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ (1943–1945 рр.)

ІГОР ЄСІП,*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Донецького національного університету*

У статті розглядаються питання відновлення стану освіти, охорони здоров'я та установ культури після визволення Донбасу від німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни, аналізуються фактори та умови відбудовчого процесу, вперше досліджується питома вага та роль жінок, які брали участь у відбудові установ охорони здоров'я, освіти та культури Донецького регіону.

Ключові слова: відбудовчі процеси, війна, охорона здоров'я, жіноцтво, соціальна сфера.

Постановка проблеми. Уже пройшло більше шістдесят років, як завершилась одна з найбільш кривавих, руйнівних та жорстоких воєн, що будь-коли переживало людство, а її події продовжують привертати увагу дослідників, письменників, журналістів, політичних лідерів. І це зрозуміло, оскільки з висот сьогодення, маючи нову інформацію, ми маємо можливість повніше й глибше розглянути й об'єктивно оцінити той тривожний та героїчний час.

Ця війна вимагала найбільшого напруження фізичних і духовних сил від кожної людини на фронті й у тилу, вона принесла нечувані злигодні та страждання всьому нашому народові. І в цей тяжкий для країни час жінки взяли найактивнішу участь у долі свого народу. Вони воювали на фронтах, вели героїчну боротьбу з розрухою за відновлення економіки. Це був інший, економічний фронт, від успіхів якого багато в чому залежало завершення війни й перемога над ворогом. Одну з вирішальних ролей у цьому відіграли жінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографію проблеми умовно можливо розділити на чотири періоди: перший охоплює безпосередньо роки війни (1943-1945 рр.) та перше десятиріччя відбудови народного господарства, другий - із середини 50-х років (від засудження культу особи Сталіна) до другої половини 80-х років, третій - із кінця 80-х років, часу реформування суспільства та демократизації життя, до початку 90-х років, четвертий - із початку 90-х років, тобто з часу становлення України як незалежної держави.

Перші історичні праці, що висвітлюють внесок жінок у відбудову народного господарства, їх мужність і стійкість, були написані ще під час війни [1], в основному вони мали вигляд коротких нарисів і репортажів із місця подій, що, як правило, не містили в собі ще глибоких висновків й узагальнень, були невеликими за форматом та обсягом; у них показа-

на величезна роль жінок у відбудові економіки, їх самовіддана праця на фабриках та заводах, на колгоспних ланах, їх воістину трудовий героїзм у відбудові шахт і в боротьбі з розрухою. Разом із тим, усі ці роботи, написані в період культу особи Сталіна, не уникли його впливу на зміст. Переважно агітаційно-пропагандистського характеру, вони ледь не на кожній сторінці оспівували велич і значення "Батька народів". Крім того, мізерною була джерельна база цієї літератури.

Не була повністю розкрита зазначена проблема й у літературі першого повоєнного десятиріччя. Узагальнення в цей період проводились на більш розширеній джерельній базі, завдяки можливому доступу до архівних фондів, але значна частина цих фондів залишалася недоступною для дослідників, що не дозволяло істотно підняти рівень наукових досліджень.

У цей період виходять роботи Н. Д. Араловець, Л. Е. Карасьової, Г. С. Фіш, А. Ф. Шмельової та інших [2]. Типовими рисами історіографії, як і на попередньому етапі, було плазування перед особистістю Сталіна, приписування йому якостей "великого полководця", замовчування його прорахунків, помилок, злочинів. Поза рамками дослідження залишались негативні факти і явища в історії боротьби проти фашистської агресії та в період відбудови народного господарства.

Початок нового етапу у вивченні історії Великої Вітчизняної війни визначило засудження культу особи Сталіна під час "хрущовської відлиги". Він характеризується широким уведенням у науковий обіг документів та матеріалів центральних, республіканських, крайових та обласних архівів. Найбільш визначні наукові роботи цього періоду належать В. С. Мурманцевій, Н. А. Буцько, М. А. Мартишевському, М. В. Ковалю, Г. С. Кравченко, Г. Г. Морехіній, Ю. А. Приходько [3] та іншим.

Однак перебудова історичної науки йшла непро-

№ 5 (96) липень-серпень 2009 р.

сто. Чимало істориків усе ще перебувало в полоні світогляду, що сягав своїми коренями в ідеологію часів сталінізму. Звідси - нездоланий догматизм, побоювання перегляду стереотипів, які збереглися від минулого. В історичній науці сильними залишалися уявлення про те, що історію треба писати не такою, якою вона була в дійсності, а яка потрібна суспільству.

З кінця 1980-х років розпочинається новий період в історіографії, для якого характерним є висвітлення історичного процесу з урахуванням багатьох недосліджених або раніше тенденційно оцінених моментів. Уведення в науковий обіг нових матеріалів, раніше не доступних історикам, створило передумови для осмислення, а там, де потрібно, і переосмислення багатьох питань життя країни в роки війни. У цей час побачило світ дослідження В. Я. Галаган "Ратний подвиг женщин в годы Великой Отечественной войны" [4], яке, по суті, після робіт В. С. Мурманцевої, залишається єдиною монографією, де узагальнено матеріал з досліджуваної проблеми. У роботі автор приділяв більше уваги ролі жіноцтва на фронтах війни, а також у першій її період (з 1941 до 1943 р.), залишивши поза межами дослідження проблему участі жінок у відбудові народного господарства, зокрема такого регіону, як Донбас.

Усе це й визначило вибір теми статті та обумовило перелік джерельної бази, яка складається з архівних матеріалів Державних архівів Донецької та Луганської областей, Центрального державного архіву громадських організацій України.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі конкретного історичного підходу, аналізу й зіставлення, урахування політичних, соціально-економічних факторів разом із сучасними досягненнями історіографії, на базі опублікованих та архівних документів і матеріалів дослідити загальні риси, специфіку залучення жінок до формування воєнного господарства та відбудовчого процесу на Донбасі в роки Великої Вітчизняної війни.

Виклад основного матеріалу. До початку Великої Вітчизняної війни Донбас був перетворений не лише на високорозвинений промислово-індустріальний регіон, але й були закладені основи для його потужного культурного й наукового розвитку.

У Сталінській області до війни було 7 вищих навчальних закладів, 5 заочних інститутів, 92 технікуми, 800 початкових, 431 неповна й 385 середніх шкіл, 10 театрів, 24 Палади культури, більше 1 тис. кінотеатрів, клубів і хат-читалень, 1190 бібліотек, 262 радіовузли й потужна обласна радіостанція. Функціонувала велика мережа медичних установ: 301 амбулаторія й поліклініка, 200 лікарень, 50 пологових будинків, 415 пунктів фельдшерів, 143 дитячих і жіночих консультацій, 59 санітарно-епідемічних станцій [5].

У Ворошиловградській області до війни було 8 інститутів, 23 технікуми, 243 середніх, 350 неповних, 565 початкових шкіл [6], 6 театрів, 893 клуби, 878 масових бібліотек, 114 лікарень, 310 амбулаторій, поліклінік та інших установ [7].

За період німецько-фашистської окупації Донбасу постраждали практично всі установи культури, охорони здоров'я й освіти [8]. Достатньо сказати, що лише в одному Макіївському районі Сталінської області з 82 шкіл із кількістю учнів 50 тис. осіб, що діяли до війни, уціліла лише 41 школа на 12 тис. учнів. А в Горлівському районі було знищено 32 школи, причому 14 кращих, які могли вміщати понад 10 тис. учнів [9].

У цілому лише по 12 містах Сталінської області: Артемівську, Горлівці, Дружківці, Дебальцевому, Сталіному, Єнакієвому, Краматорську, Костянтинівці, Макіївці, Маріуполі, Слов'янську й Торезу війною було знищено 6035 житлових будівель об'ємом у 5494,6 тис. куб. м і пошкоджено 9631 житлову будівлю об'ємом в 13 573,3 тис. куб. м. Причому більшість будівель мали значні ушкодження від 40 до 95 % [10]. Зруйновано 17 будівель вищих навчальних закладів, 234 театри й клуби, 31 кінотеатр, 300 дитячих установ, 844 магазини, 200 овочесховищ, 247 км трамвайних ліній, 565 км трамвайних силових мереж, 87 електростанцій і підстанцій, 10 229 промислово-виробничих будівель [11], 45 млинів, 79 пекарень і хлібозаводів [12].

Усього ж на території Сталінської і Ворошиловградської областей у містах і шахтарських селищах гітлерівці за період окупації зруйнували 602 школи, 310 клубів і кінотеатрів, 77 дитячих установ, 417 лікарень і поліклінік. Значного збитку було завдано й індивідуальному житловому фонду. Окупанти знищили повністю близько 600 тис. кв. м і частково - 800 тис. кв. м житлової площі [13].

Спільна сума збитку, нанесеного відділам народної освіти й охорони здоров'я, культурно-просвітницьким установам, а також житлово-комунальному господарству, по Сталінській області склала 8 275 141 тис. рублів [14], по Ворошиловградській області - 9 672 335 тис. рублів [15].

Дуже значними були втрати в регіоні. Так, на момент звільнення з-під окупації в Сталінській області налічувалося всього 478 лікарів і 814 осіб середнього медичного персоналу. Причому в деяких районах склалася катастрофічна ситуація. Наприклад, на весь Амвросіївський та Авдіївський райони Сталінської області припадало всього по 12 лікарів, на Харцизький - 14, Артемівський - 20. Загальна чисельність медичного персоналу області на 1 жовтня 1943 р. склала всього 980 лікарів і близько 4 тис. медичних сестер [16]. Це приблизно в 10 разів менше, ніж у 1940 році. І це в умовах військового часу й безпосередньої близькості області до фронту, коли своєчасна медична допомога могла виявитися головною умовою порятунку сотень, тисяч поранених бійців та офіцерів.

Не кращим чином склалася ситуація і в шкільній справі. Виходячи з німецької теорії "онімечування" південно-східної України, населення цих областей не мало бути допущене у вищі школи. Як писав 25 травня 1940 р. рейхсфюрер СС Г. Гімmlер про український народ: "Для нього досить існування чотирикласної народної школи. Метою навчання в народній школі повинно бути одне: простий рахунок в межах 500 й уміння розписуватися" [17]. Уміння читати Г. Гімmlер уважав не потрібним.

Утілюючи цю концепцію в життя, німецько-фашистські окупанти не лише значно скоротили кількість шкіл (як, наприклад, у деяких місцях Донбасу, зокрема, у Дзержинському й Горлівці їх не було зовсім, а в Артемівському районі працювало лише 6 із 22 шкіл, у Слов'янському районі - 5 із 21 школи, що діяли до війни [18]), але й згідно з розпорядженням рейхсфюрера займалися фізичним винищенням української інтелігенції. У результаті геноциду вчителів у Ворошиловградській області до моменту звільнення було 3661 особа, а кількість шкіл - 689, лікарів же на всю область залишилося 214 осіб [19].

Та все ж, незважаючи на труднощі військового часу, процес відродження починається буквально з

перших часів та днів звільнення регіону від німецько-фашистських загарбників. Так, наприклад, у Єнакієвому, де з 39 шкіл було зруйновано 36, заняття почалися на наступний день після звільнення [20]. Уже на шосту добу після вигнання окупантів населення Сталіно й інших великих міст області отримало воду, а установи - електропостачання [21]. 3 11 вересня 1943 р., тобто через тиждень після звільнення, почався випуск газети "Макіївський робітник", хоча її періодичність і була ще всього три рази на тиждень, а друк складав лише 500 примірників. 19 вересня 1943 р. у м. Маріуполі була відкрита дитяча міська бібліотека, і це на дев'ятий день після вигнання німецько-фашистських військ з міста [22].

У чому причина цих успіхів? Безумовно, у героїчній, самовідданій праці тих, хто відновлював зазначені об'єкти. Але не лише в цьому. Партійні й державні органи, прагнучи якнайшвидше відновити об'єкти культури, насамперед розуміли під цим відновлення ідеологічної пропаганди.

У результаті 27 лютого 1943 р. ЦК КП(б)У і Раднарком УРСР прийняли спеціальну постанову "Про відновлення роботи шкіл у районах Української РСР, визволених від фашистської окупації" [23], а 25 серпня 1943 р. ЦК ВКП(б) прийняв нову постанову "Про заходи щодо посилення культурно-просвітницької роботи в районах, визволених від німецької окупації" [24]. На відновні роботи по народній освіті в Донбасі на 1943-1944 навчальний рік виділялася сума в розмірі 136 млн рублів [25].

Так уже склалося, що шкільна, просвітницька та медична сфери традиційно вважалися жіночими. Лікарка, учитель, педагог, бібліотекар - ці й подібні до них професії чи не найкраще личать жінці, матері з її увагою, терпінням, турботою, любов'ю.

Дійсно, до Великої Вітчизняної війни частка жінок в установах освіти складала 98 %, в охороні здоров'я - 76 %, у громадському харчуванні - 67 %, у торгівлі - 37 % [26]. Це загальносоюзний показник, характерний і для більшої території України. Проте в Донбасі він був набагато вищий через ряд обставин. У регіоні з добре розвинутою важкою індустрією, де використовувалася виключно чоловіча праця, освіта, охорона здоров'я, торгівля, громадське харчування, культура стали тією сферою діяльності, де жінки знайшли собі застосування. Тепер же, в умовах військового часу й різко збільшеного дефіциту чоловічої праці, ці галузі народного господарства стали ще більш "жіночими". Так, питома вага жінок в установах освіти зросла до 73 %, в охороні здоров'я - до 83 %, торгівлі - до 55 %, у громадському харчуванні - до 83 % [27]. У Донбасі цей показник був ще вищим і в середньому складав від 85 % до 95 % [28]. Отже, відродження цих галузей цілком лежало на жіноцтві.

У цей період уживаються ефективні заходи до відродження медичних установ, ліквідації інфекційних захворювань. Із цієї ж метою була організована мережа госпіталів, яка створювалася в надзвичайно важких умовах. Без активної допомоги народних мас зробити це було неможливо, тому питання організації й діяльності госпіталів були предметом обговорення на засіданнях обласних, міських і районних комітетів партії, на партактивах і партійних зборах [29]. Тим більше, що згідно з рішенням Державного комітету оборони органи охорони здоров'я Сталінської області повинні були до кінця 1943 р. розгорнути 6,5 тис. ліжок у лікарнях, 5 тис. ліжок у дитячих установах, мережу амбулаторно-поліклі-

нічних установ і 40 санепідемстанцій [30]. У Ворошиловградській області до 1 лютого 1944 р. необхідно було розгорнути госпіталь на 6 тис. ліжок [31].

При цьому лише в Сталінській області за період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками було зруйновано 268 амбулаторій, 185 лікувальних установ на 16 513 ліжок, 300 дитсадків. Усе медичне майно й устаткування знищене та розграбоване [32]. Подібним був стан справ й у Ворошиловградській області.

У цій ситуації місцеві керівники, прагнучи якнайшвидше виконати розпорядження, що йдуть зверху, часто при організації госпіталів проявляли формальне, а іноді й бездушне ставлення. Як результат - скарги військовослужбовців на погане утримання та харчування, невчасне надання медичної допомоги (інколи перев'язки пораненим не робилися по декілька днів) [33]. Тому жінки робили все, щоб хоч якось поліпшити умови для лікування поранених. Так, домогосподарки Камбродського району м. Ворошиловград в один із днів березня 1943 р. зібрили серед населення й передали госпіталю 200 комплектів постільної білизни, а жінки Жовтневого району міста своїми силами відремонтували будівлю госпіталю й спорудили в ній 70 ліжок для хворих [34]. По районах Сталінської області силами молоді й жінок для госпіталів було зібрано: ліжок - 1492 одиниць, матраців - 1785, подушок - 1750, простирадла - 1492, рушників - 1319, посуду - 13 413, ковдр - 143 одиниці. Понад 500 жінок працювали на пунктах переливання крові, 2,5 тис. - брали участь у роботі сандружин [35].

У результаті активної допомоги жінок на 1 жовтня 1944 р., тобто через рік після звільнення Сталінської області, тут було відновлено й функціонувало 1615 лікувально-профілактичних установ, у тому числі: лікарень - 158 на 8644 ліжка, амбулаторно-поліклінічних установ - 415 на 1165 лікарських прийомів, лікарських і фельдшерських пунктів при підприємствах - 261, фельдшерських і фельдшеро-акушерських пунктів - 333 [36]. У цих медичних установах працювали 1116 лікарів і 3963 особи середнього медичного персоналу, із яких 4267, або 84 %, склали жінки [37]. До кінця 1945 р. в області діяло 1146 медичних установ, де працювало 6 тис. лікарів й осіб середнього медичного персоналу [38].

У Ворошиловградській області вже на 12 жовтня 1943 р. було відновлено 45 лікарень на 2104 ліжка, 14 поліклінік, 92 амбулаторії, 6 туберкульозних і вендиспансерів, 26 венпунктів, 12 лабораторій, 2 будинки для немовлят, 13 дитячих консультацій [39].

Особлива увага приділялася дітям-сиротам, батьки яких загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. 27 березня 1943 р. Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У прийняли постанову "Про організацію допомоги дітям-сиротам, батьки яких загинули в боях або замучені і розстріляні фашистськими загарбниками", у якому до 1 квітня 1943 р. передбачалося розробити детальний план організації дитячих будинків, харчування й навчання в тих районах, які були визвалені від німецько-фашистської окупації [40].

3 вересня 1943 р. виконком Ворошиловградської обласної Ради депутатів трудящих і бюро обкому КП(б)У приймають спільну постанову про організацію для дітей воїнів Червоної Армії і партизан, а також для дітей-сиріт ремісничих училищ, дитячих будинків і дитячих прийомників. Приймається рішення відкрити в м. Ворошиловграді до 1 грудня 1943 р. два спеціальні ремісничі училища металістів із контингентом 400 осіб у кожному,

окремо для хлопчиків і дівчаток, із чотирирічним терміном навчання, створити спеціальні дитячі будинки із загальним контингентом 1200 осіб і дитячі прийомники, розраховані на 200 осіб [41].

14 жовтня 1943 р. бюро Сталінського обкому КП(б)У й облвиконком прийняли рішення про відкриття в області 25 дитячих будинків із загальною кількістю 2 тис. дітей [42].

Але справжню материнську турботу про дітей-сиріт виявили жінки. Із благородним починком усиновлення дітей, що втратили батьків, виступила ще в березні 1943 р. колгоспниця артілі "Комунарка" Нижньодуванського району Ворошиловградської області Ольга Гайдамака, яка взяла на виховання 5 сиріт [43]. А мешканка м. Ромни О. А. Деревська усиновила 48 дітей, за що була нагороджена орден Червоного Прапора й почесним званням "Матероїня". Ці приклади надихали багато жінок на благородні вчинки. У цілому понад 200 тис. сиріт знайшли свій дім у родинах трудящих [44].

Державна програма, що передбачала створення дитячих установ, також успішно виконувалася. У жовтні 1943 р. у Ворошиловградській області вже було відкрито 16 дитячих будинків, у яких знаходилося 805 дітей [45]. Через два місяці, у грудні 1943 р., в області діяло 19 дитячих будинків, 9 із них спеціально для дітей, батьки яких загинули від рук німецько-фашистських загарбників, 3 приймачі-розподільники. Дитячими установами було охоплено більше 1200 осіб, близько 2,5 тис. дітей було направлено в школи фабрично-заводського навчання, ремісничі училища, суворовські школи й на роботу. 475 дітей-сиріт було взято родинами на виховання [46].

У Сталінській області вже в 1944 р. було організовано 38 дитячих будинків, у яких виховувалися майже 3 тис. підлітків, а до кінця війни в 52 дитячих будинках знаходилося близько 6 тис. дітей [47]. У цілому, за станом на 1 жовтня 1945 р., у Сталінській області було влаштовано в дитячих будинках, узяті під патронат, усиновлено й узяті під опіку 15 486 дітей-сиріт [48].

Одним із найважливіших політичних і народно-господарських завдань у роки Великої Вітчизняної війни було відновлення шкіл. У своїй роботі з виконання цього завдання органи освіти Донбасу керувалися постановою Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 27 лютого 1943 р. "Про відновлення роботи шкіл у районах, визволених від фашистських загарбників", у якому передбачалася конкретна програма відновлення роботи навчальних закладів на визволеній землі [49].

Згідно з розпорядженням Раднаркому УРСР і ЦК КП(б) до 1 березня 1943 р. необхідно було укомплектувати штат Ворошиловградського й Сталінського обласних відділів народної освіти. Це рішення мало первинне значення, адже багато вчителів, особливо чоловіки, зі зброєю в руках захищали Батьківщину на фронтах, інші загинули від рук німецько-фашистських окупантів. Лише у Ворошиловградській області на момент звільнення залишалося не більше 3661 вчителя [50] (до війни їх було 12 560 осіб [51]), із яких близько 85 % склали жінки. Аналогічна ситуація склалася й у Сталінській області. Німецько-фашистські війська, насаджуючи на захопленій території окупаційний режим, піддавали місцеве населення жорстокій експлуатації й винищенню. Насамперед знищувалися представники української інтелігенції, особливо вчителі, професорсько-викладацький склад вищих навчальних закладів. Тому

активна участь жінок у справі відновлення народної освіти мала велике значення.

Активістки проводили облік дітей шкільного віку, відновлювали шкільні приміщення, а де це було можливо - починали навчальні заняття, як, наприклад, у Єнакієвому, де шкільні заняття розпочиналися на наступний день після звільнення. У Макіївському районі Сталінської області навчання дітей почалося з 13 вересня 1943 р. Це на сьомий день після вигнання німецько-фашистських окупантів. У 41 школі, проти 82 до війни, навчалось 12 тис. учнів [52]. У Ворошиловграді вже через 20 днів після звільнення було відкрито 20 шкіл, а всього по області на 12 жовтня 1943 р. було відремонтовано й працювало 761 шкільне приміщення, у яких навчалось 107 535 учнів [53]. На 1 листопада 1943 р. у Сталінській області функціонувало 876 шкіл, у яких навчалось 169 тис. учнів; працювало 9485 учителів, із них 8252, або 87 %, склали жінки [54]. У цілому, при активній допомозі жінок, які відновили й відремонтували близько 1 тис. шкільних будівель [55], у 1943/44 навчальному році в Донбасі було відновлено 1296 загальноосвітніх навчальних закладів, у яких навчалось 230 тис. дітей [56].

Проте цей перший військовий навчальний рік виявився важким. У неопалюваних, напівзруйнованих приміщеннях, часто без підручників і посібників відбувалося навчання дітей. Не вистачало елементарних речей - ручок, зошитів. Щоб хоч якось вийти зі скрутного становища використовували будь-який клаптик паперу, уривок газетної смуги. Та все ж прагнення й бажання вчитися перемогли всі труднощі. Із кожним днем процес відродження народної освіти набирив сили.

Станом на 1 лютого 1945 р. в Україні було відновлено й працювало 9806 шкіл, у яких навчалось 1 454 411 дітей, у школах працювало понад 38 тис. вчителів [57]. У Донбасі в 1944/45 навчальному році вже працювало 84,7 % масових шкіл, що функціонували до війни, а кількість учнів складала 51,1 % довоєнного контингенту [58]. А до початку 1945/46 навчального року на Україні вже працювало 30 512 шкіл, у яких навчалось 5 151 тис. дітей, тобто 90 % довоєнній шкільній мережі, де навчалось 80 % довоєнної кількості учнів [59]. Із них у Сталінській області до кінця війни працювало 1510 шкіл на більш ніж 384 тис. учнів [60]. У Ворошиловградській області в 1945 р. роботу розпочала 1041 школа, де навчалось 197 838 школярів [61].

Провідну роль у цьому відіграли жінки, що склали 85 % працівників народної освіти, причому в Сталінській області цей показник був вищий і склав 87 % [62]. Це набагато більше, ніж у середньому по Україні, де на частку жіночої праці в освіті до кінця війни припадало 73 % [63].

Таким чином, прагнення людей до мирного довоєнного життя та ентузіазм у відновлювальних роботах було настільки великим, що вони не звертали уваги ні на які труднощі. І одну з вирішальних ролей у цьому відіграли жінки, що склали від 85 % до 95 % працівників охорони здоров'я, освіти і культури Донбасу [64].

Висновки

Проведений аналіз процесів відбудови соціальної сфери Донбасу після його визволення від німецьких окупантів дає підстави для таких висновків:

1. Відродження соціальної сфери розпочинаєть-

№ 5 (96) липень-серпень 2009 р.

ся з перших днів звільнення регіону від ворога, одночасно з відновленням промисловості та інших галузей економіки Донбасу. У цей час розгортається робота медичних закладів, організуються госпіталі, лікарні, наскільки це можливо, налагоджується медичне обслуговування прибулих на відбудову Донбасу з інших регіонів України та Росії. Відновлюється також робота початкових та середніх навчальних закладів і дитячих садків. Реалізуються державні програми опіки над сиротами й дітьми, батьки яких знаходяться в лавах Червоної Армії.

2. Разом із тим, усі визначені заходи не були б можливими без колосальної підтримки місцевого населення, яке попри злидні, утому, хвороби та інші проблеми активно включилося у відновлювальні роботи й розбудову соціальної сфери.

3. За нашими підрахунками, від 85 до 95 % цього населення становило жіноцтво. Причому жінки поповнювали як професійний склад вчителів, медиків, вихователів, інших соціальних працівників, так і, виявляючи природний гуманізм і турботу, нерідко ставали ініціаторами опікунства над дітьми, інвалідами та іншими особами, що потребували допомоги.

ЛІТЕРАТУРА:

- Бравер И. Советские женщины у станка куют победу над фашизмом / И. Бравер. - М. : Военмор-издат, 1941. - 21 с.; Героини Отечественной войны. - Красноярск : Краевое изд-во, 1943. - 84 с.; Девушки войны. - М. : Госполитиздат, 1944. - 35 с.; Дочери России. - М. : Советская Россия, 1945. - 45 с.; Женщины в Великой Отечественной войне : Сборник материалов из газет. - Ижевск : Удмуртгосиздат, 1943. - 72 с.; Женщины в дни Отечественной войны. - Челябинск : Челябингиз, 1943. - 64 с.; Женщины - героини Великой Отечественной войны. - М. : Военмориздат, 1943. - 72 с. та інші.
- Араловец Н. Д. Женский труд в промышленности СССР / Н. Д. Араловец. - М. : Профиздат, 1954. - 175 с.; Карасева Л. Е. Славные дочери нашей Родины / Л. Е. Карасева. - М. : Политиздат, 1946. - 63 с.; Карасева Л. Е. Женщины в колхозах - большая сила / Л. Е. Карасева. - М. : Госполитиздат, 1949. - 68 с.; Шмелева А. Ф. Советские женщины в Великой Отечественной войне / А. Ф. Шмелева. - М. : Политиздат, 1947. - 217 с.; Фиш Г. С. Подруги / Г. С. Фиш. - Беломорск : Гос. изд-во Карело-Финской ССР, 1943. - 52 с.; Фиш Г. С. Карельские девушки : [рассказы] / Г. С. Фиш. - М. : Воениздат, 1955. - 48 с. та інші.
- Мурманцева В. С. Советские женщины в Великой Отечественной войне: 1941-1945 гг. : [2-е вид. перероб. и доп.] / В. С. Мурманцева. - М. : Мысль, 1979. - 293 с.; Кравченко Г. С. Экономика СССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.) / Г. С. Кравченко. - М. : Экономика, 1970. - 391 с.; Морехина Г. Г. Рабочий класс - фронту. Подвиг рабочего класса СССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.) / Г. Г. Морехина. - М. : Изд-во соц.-экон. лит-ры, 1962. - 480 с.; Митрофанова А. В. Рабочий класс СССР в годы Великой Отечественной войны / А. В. Митрофанова. - М. : Наука, 1971. - 575 с.; Приходько Ю. А. Восстановление индустрии (1942-1950 гг.) / Ю. А. Приходько. - М. : Мысль, 1973. - 287 с.; Буцко Н. А. Подвиг Донбасса. Трудовой и боевой героизм трудящихся Донбасса в первый период Великой Отечественной войны / Н. А. Буцко, М. А. Мартышевский. - К. : Вища школа, 1975. - 159 с.; Коваль М. В. Подвиг жінок Радянської України у Великій Вітчизняній війні (1941 - 1945 рр.) / М. В. Коваль // Укр. іст. журн. - 1975. - № 12. - С. 34-46 та інші.
- Галаган В. Я. Ратный подвиг женщин в годы Великой Отечественной войны / В. Я. Галаган. - К. : Вища школа, 1986. - 303 с.
- Державний архів Донецької області. - Ф. 326. - Оп. 11. - Спр. 1. - Арк. 42.
- Центральний державний архів громадських організацій України (далі ЦДАГО України). - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 58. - Арк. 18.
- Державний архів Луганської області. - Ф. 179. - Оп. 1. - Спр. 559. - Арк. 11, 12.
- ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 60. - Арк. 1-3.
- Державний архів Донецької області. - Ф. 326. - Оп. 2. - Спр. 57. - Арк. 6, 11, 23.
- Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України). - Ф. 2. - Оп. 7. - Спр. 655. - Арк. 4.
- Державний архів Донецької області. - Ф. Р-1838. - Оп. 1. - Спр. 57. - Арк. 8-12.
- ЦДАВО України. - Ф. 2. - Оп. 7. - Спр. 654. - Арк. 78.
- История технического развития угольной промышленности Донбасса : в 2-х т. - К. : Наукова Думка. - Т. 2. - 1969. - С. 454.
- Підраховано автором за: ЦДАВО України. - Ф. 2684. - Оп. 3. - Спр. 2. - Арк. 14; Державний архів Донецької області. - Ф. Р-1838. - Оп. 1. - Спр. 58. - Арк. 371-372.
- Підраховано автором за: Державний архів Луганської області. - Ф. Р-1658. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 1.
- Державний архів Донецької області. - Ф. 326. - Оп. 2. - Спр. 48. - Арк. 21, 62.
- Масальський В. І. Політика освітянського геноциду в період окупації Донеччини фашистською Німеччиною / В. І. Масальський, А. В. Савенко // Донбас: минуле, сьогодення, майбутнє: До 160-ліття відомого педагога і мислителя М. О. Корфа : тез. док. і повід. III регіональної наук.-практич. конф. (22 грудня 1994 р.) / Ред. кол. : Г. П. Єрхов, Р. Д. Лях й ін. - Донецьк : РІП "Лебідь", 1995. - С. 109.
- Там само. - С. 110.
- Державний архів Луганської області. - Ф. Р-2519. - Оп. 6. - Спр. 3. - Арк. 5, 9, 16.
- Фронтвые вахты. Очерки. Воспоминания. Статьи. Документы. - Донецк : Донбасс, 1971. - С. 171.
- ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 631. - Арк. 53; Радянська Україна. - 1943. - 2 листопада. - С. 1.
- Державний архів Донецької області. - Ф. 326. - Оп. 2. - Спр. 57. - Арк. 1, 6.
- Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Док. і матеріали. : у 3-х т. - Т. 2. - Док. № 253. - С. 340-341.
- КПСС в резолюциях ... : [9-е изд. доп. и испр.]. - М. : Политиздат, 1985. - Т. 7 : 1938 - 1945 гг. - С. 468-473.
- Соціалістичний Донбас. - 1944. - 16 грудня. - С. 2.
- Вознесенский Н. А. Военная экономика СССР в период Отечественной войны / Н. А. Вознесенский. - М. : Гос. изд-во полит. лит-ры, 1948. - С. 110-111.
- Вознесенский Н. А. Указ. соч. - С. 110-111.
- ЦДАВО України. - Ф. 2684. - Оп. 3. - Спр. 5. - Арк. 1; Ф. 5099. - Оп. 1. - Спр. 13. - Арк. 17; Державний архів Донецької області. - Ф. 326. - Оп. 2. - Спр. 48. - Арк. 72.
- Державний архів Луганської області. - Ф. 179. - Оп. 1. - Спр. 254. - Арк. 10; Спр. 256. - Арк. 31-32; Спр. 284. - Арк. 93-94; Спр. 260. - Арк. 24; Спр. 326. - Арк. 31-32.
- Державний архів Донецької області. - Ф. 326. - Оп. 2. - Спр. 48. - Арк. 62.
- Державний архів Луганської області. - Ф. Р-2359. - Оп. 1. - Спр. 2. - Арк. 1-2.

32. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 631. - Арк. 50.
 33. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 594. - Арк. 1-3.
 34. Державний архів Луганської області. - Ф. 179. - Оп. 3. - Спр. 87. - Арк. 31.
 35. Донецкая область в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.) : Сб. док. і матеріалів. - Донецк : Донбас, 1982. - Док. № 116. - С. 221.
 36. Державний архів Донецької області. - Ф. Р-2794. - Оп. 1. - Спр. 108. - Арк. 8.
 37. Підраховано автором за: ЦДАВО України. - Ф. 2684. - Оп. 3. - Спр. 5. - Арк. 134. - 196; Державний архів Донецької області. - Ф. 326. - Оп. 2. - Спр. 57. - Арк. 48.
 38. Хорошайлов Н. Ф. Деятельность Коммунистической партии по возрождению Донбасса (1943-1945 гг.) / Н. Ф. Хорошайлов. - К. : Вища школа, 1973. - С. 197.
 39. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941 - 1945 гг. Док. и материалы : в 3-х т. - Т. 2. - Док. № 259. - С. 353.
 40. Там само. - Док. № 254. - С. 341-342.
 41. ЦДАВО України. - Ф. 2. - Оп. 7. - Спр. 655. - Арк. 69, 93, 94; Державний архів Луганської області. - Ф. Р-2359. - Оп. 1. - Спр. 1. - Арк. 6-8.
 42. Державний архів Донецької області. - Ф. 326. - Оп. 1. - Спр. 387. - Арк. 1-3.
 43. Радянська Україна. - 1943. - 6 червня. - С. 1.
 44. Коваль М. В. Подвиг жінок Радянської України у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.) / М. В. Коваль // Укр. іст. журн. - 1975. - № 12. - С. 46.
 45. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Док. и материалы : в 3-х т. - Т. 2. - Док. № 259. - С. 353.
 46. Державний архів Луганської області. - Ф. 179. - Оп. 5. - Спр. 33. - Арк. 38.
 47. Державний архів Донецької області. - Ф. 326. - Оп. 1. - Спр. 401. - Арк. 5; Спр. 535. - Арк. 49.
 48. Хорошайлов М. Ф. Указ. соч. - С. 198.
 49. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Док. и материалы : в 3-х т. - Т. 2. - Док. № 253. - С. 340-341.
 50. Державний архів Луганської області. - Ф. Р-2519. - Оп. 6. - Спр. 3. - Арк. 5.
 51. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 335. - Арк. 2.
 52. Державний архів Донецької області. - Ф. 326. - Оп. 2. - Спр. 57. - Арк. 6.
 53. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Док. и материалы : в 3-х т. - Т. 2. - Док. № 259. - С. 353.
 54. ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 631. - Арк. 30.
 55. Ярушина Л. В. Восстановление общеобразовательных школ на освобожденной территории / Л. В. Ярушина // Возрождение прифронтовых и освобожденных районов СССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.) : сб. статей. - М. : Наука, 1986. - С. 139.
 56. Державний архів Донецької області. - Ф. 326. - Оп. 1. - Спр. 66. - Арк. 131.
 57. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941 - 1945 гг. Док. и материалы : в 3-х т. - Т. 3. - Док. № 206. - С. 283.
 58. Хорошайлов Н. Ф. Возрождение Всесоюзной кочегарки. Из истории восстановления Донбасса в 1946 - 1950 гг. / Н. Ф. Хорошайлов. - Донецк : Донбасс, 1974. - С. 140.
 59. Коваль М. В. Все - для победы. Подвиг трудящихся Украины в Великой Отечественной войне (1941-1945 гг.) / М. В. Коваль. - К. : Наукова Думка, 1970. - С. 181.
 60. Хорошайлов М. Ф. Указ. соч. - С. 199.
 61. Державний архів Луганської області. - Ф. Р-1779. - Оп. 2. - Спр. 84. - Арк. 61-62.
 62. Підраховано автором за: ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 631. - Арк. 30; Державний архів Донецької області. - Ф. 326. - Оп. 2. - Спр. 57. - Арк. 46.
 63. Вознесенський М. О. Указ. соч. - С. 110-111.
 64. Підраховано автором за: ЦДАВО України. - Ф. 2684. - Оп. 3. - Спр. 5. - Арк. 1; Ф. 5099. - Оп. 1. - Спр. 13. - Арк. 17; ЦДАГО України. - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 631. - Арк. 30; Державний архів Донецької області. - Ф. 326. - Оп. 2. - Спр. 57. - Арк. 46.

I. Yesip

THE CONTRIUTION OF WOMEN TO THE RESTORATION THE SOCIAL SPHERE IN DONBAS DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR (1943–1945)

The author of the article considers the matter of the state of education, health care and cultural establishments during the liberation of Donbas from German fascist aggressors in the period of the Great Patriotic War, analyses the factors and conditions of the restoration process, investigates for the first time the share and role of the women who took part in regenerating the establishments of health care, education and cultural in Donetsk region.

Key words: restoration process, war, health care, women, social sphere.

© I. Єсип

Надійшла до редакції 10.07.2009

№ 5 (96) липень-серпень 2009 р.